

Szacsvay még aznap este megírta utolsó levelét, amelyben tanácsokat ad rokonainak s végső búcsút vesz azoktól, akiket az életben legjobban szeretett. A testvéröccsének szánt megható levél zársorai így hangzanak: „Meghalok, ha kell, lelkem nyugodt, vétek sohasem terhelé, mindem bűnöm az, hogy képviselői kötelességemet elébe tettem saját személyemnek. Édesapám kezeit és titeket kedves testvéreim ezerszer csókollak, az utolsó óra csendes és mély fontolgatásai közben kérlek, hogy emlékezzetek rám, de ne sirassatok... Még egyszer és örökre Isten veletek és áldás mindnyájatokra!”

Az utóiratban pedig ezeket írta: „E levelet küld el édesatyámnak is – kegyelemért folyamodtam –, édesapámnak írtam volna, de különösen ő hozzá levelet intézni képes nem vagyok. Egyébiránt neki is ezt írtam volna, és azt, hogy bocsásson meg, mert én nem hogy őt, de soha senkit csak gondolatban sem akartam megbántani. Holnap már édesanyámnál leszek, ő nála, ki engem az életben a legjobban szeretett!”

A kivégzésre másnap, 1849. október 24-én reggel fél hétkor került sor a pesti Újépület melletti Fa téren. A kivégzés pontos helyszíne, a Batthyány örökmécses környékén helyezkedett el. Szacsvay Imrét ott akasztották fel báró Perényi Zsigmond a felsőház elnökével és Csernyus Manó pénzügyminiszeri tanácsossal együtt. Szacsvay a szemtanúk szerint mosolygott, amikor a bitófa elé hajtották. Nyugodtan halt meg.

Szacsvay vértanúsága meglepte a közvéleményt, mivel nem tartozott a forradalom legfelsőbb vezérkarába és betöltött szerepe miatt, kisebb felelősség terhelte a történekeért, minthogy halállal bűnhődjön. Ezt fokozta az, hogy a súlyosan kompromittáltak közül is sokan elkerülték a halálos ítéletet. A sors kegyetlensége folytán, a kiváló emberi tulajdonságokkal rendelkező Szacsvaynak azonban ismét akadt árulója. A Szacsvayt leginkább terhelő vádpontra Zichy Ferenc, volt bihari főispán hívta fel a hóhérok figyelmét, mikor tényleges szerepét rosszindulatúan felnagyította.

Szacsvay veszte tehát nem volt törvényszerű, sok körülmény balszerencsés és ellenséges alakulása kellett hozzá.

A valódi választ, arra hogy Szacsvaynak miért kellett meghalnia Szemere Bertalan fogalmazta meg: „Nem azért, mit tettél, hanem mit éreztél – azért érdemléd te a zsarnoktul a halált; – Nem nézte mi valál, hanem mi lehetnél. Hívebb honfi szívet pallósa nem talált.”

Szacsvay Imre egyike volt a magyar szabadságharc kiemelkedő személyiségeinek, akinek emlékét hálával és kegyelettel ápolják. Bár nem fogott fegyvert, vértanúhalált kellett hálnia bátor kiállása, következetessége és határozottsága miatt. Veszte nem volt szükségszerű, hiszen jegyzőtársainak teljesen más sors jutott. Hunfalvy Pál 1850-ben amnesztiát kapott, Gorove István pedig, aki ugyancsak részt vett a trónfosztás dokumentumainak az összeállításában, 18 évvel az események után hűsége miatt, miniszteri bársonyszéket kapott.

Áldozatvállalása ellenére Szacsvayt az utókor sokáig méltatlanul elfelejtette, az utóbbi évtizedben azonban a magyar parlament jegyzői és Nagyvárad magyar közösségének képviselői közösen kezdeményezték a *Szacsvay emléknapokat*, amelyet évente váltakozó helyszínnel Budapesten és Nagyváradon szerveznek meg. Ennek lett az eredménye a számos sajtócikk és tanulmány, a fiataloknak szánt Szacsvay-díj, a nagyvárad Szacsvay-szobor 100 éves évfordulójára kiadott kötet, a 2008-ban megjelent Szacsvay kismonográfia, valamint az idei gyász évfordulóra tervezett nagymonográfia.

Szacsvay Imrét erkölcsi megingatatlansága, hősiesség helytállása és hazaszeretete egyaránt történelmünk nagyjai közé emelik, emiatt megérdemli, hogy emlékét méltóképpen ápoljuk.

Dr. Fleisz János

Kilencven esztendeje szállta meg Budapestet a román hadsereg

1919 augusztus első napjaiban a fővárosban teljesen bizonytalan volt a helyzet: új kormány alakult, a szociáldemokrata szakszervezeti vezető, Peidl Gyula elnökletével. A Vörös Hadsereg augusztus 3-án és 4-én eltűnt, azonban ismeretlen hadsereg alakulatai özönlötték el a várost. Annak az erdélyi román hadseregnek katonái voltak, akik Mardarescu tábornok parancsnoksága alatt 119 zászlóalj, 98 üteg, 60 lovasszázad bevetésével verték vissza júliusban a magyarországi vörös hadsereg tiszántúli offenzíváját.

Jól felszereltek voltak, részint a francia szállítmányok, részint az Erdélyben lefoglalt hadianyag jóvoltából. Főleg regáti románokból állott ez a hadsereg, a besorozott csángóknak tilos volt magyarul beszélniük.

Mardaescu tábornok három tisztársára (Holban, Mosoiu, Demetrescu tábornok) bízta a Budapest elleni támadást. A Peidl-kormány, amelynek sem hadserege, sem belső támasza nem volt, s a nagyhatalmak nem ismerték el, kétségbeesve fordult az előző hónapokban nagy népszerűséget szerzett és befolyásos Guido Romanelli ezredeshez, az 1919. március 21-e után is Budapesten maradt olasz misszió vezetőjéhez. Azt kérte, járjon közbe a párizsi békekonzferenciánál, hogy a román hadsereg ne szállja meg a fővárost. Haubrich József hadügyminiszter megtiltotta az ellenállást a magyar alakulatoknak, utalva arra, hogy fegyverszünet elérésére is lépéseket tett. Romanelli a legnagyobb jóindulattal továbbította a magyar kormány kérését. Távirataira Párizsból azt a választ kapta, hogy a szövetségesek tanácsa „csupán kérheti” a román kormányt, hogy állítsa meg csapatait a jelenleg elfoglalt pozíciókban. Ekkor már kezükben volt a Tiszántúl, Duna-Tisza köze, Észak-Magyarország, s még a Dunántúlt úgy részére is átvonultak. Mindenütt úgy jártak el, mint az adott terület teljhatalmú urai, büntetőhadjáratot folytattak azok ellen, akiket baloldalinak vagy „túlságosan magyar érzelműnek” tartottak. Mindennaposá tették a botbüntetést, több internálótábornok állítottak fel, százakat hurcoltak román börtönökbe és végeztek ki az ország területén.

Augusztus 3-án, vasárnap délután a román hadsereg még Budapest határán állomásozott, s azt követelte, hogy a város polgármestere és a kormány egy tagja írásban jelentse ki, átadják Budapestet. A Peidl-kormány kérésére *Harrer Ferenc*, óbudai városatyja, aki átmenetileg hajlandó volt a város vezetését polgármesterként képviselni. *Sajó László*, az egyesült városi vasutak ügyvezetője kíséretében autózott a Külső Jászberényi útra. El, mint az adott terület teljhatalmú urai, büntetőhadjáratot folytattak azok ellen, akiket baloldalinak vagy „túlságosan magyar érzelműnek” tartottak. Mindennaposá tették a botbüntetést, több internálótábornok állítottak fel, százakat hurcoltak román börtönökbe és végeztek ki az ország területén.

Augusztus 5-én a nagyhatalmak úgy határoztak, hogy szövetséggel tábornoki bizottságot küldenek Budapestre. Feladata az, hogy ellenőrizze a Magyarországgal 1918 novemberében kötött fegyverszüneti szerződés betartását, valamint által elismerhető magyar kormány megalakítását és a román hadsereg kivonulását. Ennek során napirendre kerültek a román megszállók magyarországi túlkapásai, és a román király vizsgálatot rendelt el. Ennek kezdete előtt Holban öngyilkos lett. Helyére Mosoiu tábornok lépett, Constantin Diamandi pedig azt a megbízást kapta, hogy diplomáciai státusban összekötőként működjön a román városparancsnokság, valamint az antant Budapestre küldött képviselői között.

Augusztus 5-én a nagyhatalmak úgy határoztak, hogy szövetséggel tábornoki bizottságot küldenek Budapestre. Feladata az, hogy ellenőrizze a Magyarországgal 1918 novemberében kötött fegyverszüneti szerződés betartását, valamint által elismerhető magyar kormány megalakítását és a román hadsereg kivonulását. Ennek során napirendre kerültek a román megszállók magyarországi túlkapásai, és a román király vizsgálatot rendelt el. Ennek kezdete előtt Holban öngyilkos lett. Helyére Mosoiu tábornok lépett, Constantin Diamandi pedig azt a megbízást kapta, hogy diplomáciai státusban összekötőként működjön a román városparancsnokság, valamint az antant Budapestre küldött képviselői között.

a franciák és az olaszok osztoztak. Bandholtz tábornok fel is jegyezte naplójába: „A Királyi Palotában elhelyezett irodáink a végletekig fényűzőek. Valamennyi iroda falát ugyanaz a borítás díszíti, mint a szoba bútorait, kivéve a csodálatos báltermeket, amelyek falai szilárd márványból készültek és amelyek szépségük miatt leírhatatlanok”. Bandholtz „a korábban a Erzsébet királyné által használt szobában” rendezte be irodáját.

A szövetségek tábornoki bizottság naponta rendezett nagyszabású vacsorákat, akárcsak a román városparancsnokság vezetői. A románok kedvelték a Hungaria Hotelt, az antant tiszték összejöveteleiket gyakran tartották az Országos Casinóban, s amikor október végén megnyílt a Nemzeti Casino, oda is meghívást nyertek. Bandholtz tábornok ismert naplója naponta számol be pazar vacsorákról, társas összejövetelekről, amelyeket egyik vagy másik antant misszió vagy annak egyik tagja rendezett budapesti előkelőségek meghívásával. E mellett a tábornoki bizottság rendelkezésére bocsátották az Operaház páholyait is, így az amerikaiak nem egy előadást a királyi páholyból néztek. 1919 őszén Budapest kellemesebb és érdekesebb hely volt a különböző antant megbízottak, s főleg a Közép-Kelet-Európába rendelték körben, mint Bécs, már csak azért is, mert az osztrák főváros nem állt idegen megszállás alatt. Hivatalos és csak félig-meddig hivatalos útjaik során Budapestet is érintették, például Troubridge angol admirális és fia, az amerikai vöröskereszt részéről Moffat őrnagy, Rattigan bukaresti angol ügyvivő, a francia Pétain tábornagy öccse és mások. Jöttek magánszemélyek is, akiket valamilyen üzleti vagy egyéb kapcsolat fűzött Magyarországhoz, a látogatások alkalmat adtak arra, hogy az antant tisztjei vacsorákat, partikat, táncos összejöveteleket rendezzenek. Tény azonban, hogy a román városparancsnokság budapesti működését feltétlenül korlátozta a szövetségek tábornoki bizottság jelenléte, az, hogy napról napra számon kérték a román intézkedéseket. Ennek következtében a fővárosban nem állítottak fel román internálótáborot, nem végeztek ki embereket, mint vidéken.

Azért a városparancsnokság teljes mértékben érvényesítette ellenőrző hatalmát a kormány és a magyar igazgatási intézmények felett. Szigorú sajtócenzúrát vezetett be, minek következtében az a néhány lap, amelyet a zavaros viszonyok közepette és a súlyos papírhiány ellenére ki tudtak adni, rendszeresen nagy fehér foltokkal jelent meg. Semmit sem lehetett közölni, ami a román politikát, a megszállók tevékenységét érintette, vagy amiről a román cenzúra úgy vélte, sérti érdekeiket. Ezekben a hetekben-hónapokban jelentek meg Budapesten olyan újságok, amelyeken románul ott a felirat: cenzúrázta a román városparancsnokság.

Telefonközpontok kezelését is átvéve lehallgatták a kormánytagok, a miniszteriális emberek beszélgetéseit. Ennek következtében a Friedrich-kormány és intézményeinek tagjai bizalmas információkat és utasításokat csak futárok útján tudtak továbbítani. Ez a fővárosban még úgy-ahogy megoldható volt, vidékre azonban szinte lehetetlenné vált. Friedrich elhatározta, hogy helyzetének javítása érdekében körutazást tesz a Dunántúlon, ezt csak a budapesti román városparancsnokság engedélyével tehetette. Szeptember közepén a román városparancsnokság inspicálást tartott a budapesti fogházakban, s tapasztalatairól lesújtó jelentést küldött a szövetségek tábornoki bizottságának. Tény, hogy már csak a túlszűfoltosság miatt is – nem szólva egyebekről – katasztrofális állapotokat találtak. Ezek azonban nem voltak rosszabbak a román internáló- és hadifoglytáborokban uralkodó gyilkos viszonyoknál.

A Friedrich-kormány, hogy magát a nagyhatalmakkal elfogadtassa, szeptember végére kívánta kitűzni az országos választásokat, a kormány hirdetményeket, fálragaszokat akart megjelentetni eme szándékáról. Ezt azonban a román hatóságok egyszerűen megtiltották, s ez ellen nem volt mit tenni.

Nem tartották tiszteletben a tábornoki bizottsághoz tartozó antant tiszteket, katonákat sem. Az atrocitásokat a bizottság rendszeresen jelentette, s hevesen tiltakozott. Így jártak el augusztus végén is, amikor három amerikai fogtak le, néhány napon át minden élelem nélkül őrizetben tartották, s a bizottságot sem értesítették.

A Friedrich-kormány kísérletet tett arra, hogy újjászervezze mind a rendőrséget, mind a csendőrséget. Erőfeszítései azonban rendre hajótörést szenvedtek a román városparancsnokság ellenállásán. Eljárásuk a saját szempontjukból teljesen érthető volt: amíg az antant nem talál olyan fegyveres testületet Magyarországon, amelytől biztonsággal várhatja a rend fenntartását, addig szükséges lesz a román hadsereg jelenléte az országban. A tábornoki bizottság maga is tehetetlennek bizonyult, legalábbis egy ideig. Megpróbáltak ugyan eleget tenni Clemenceau francia miniszterelnök, a párizsi békekonferencia elnöke ama utasításának, hogy gyakoroljanak nyomást a románokra a magyar rendőrség és csendőrség újjászervezése ügyében, de a szövetségek tábornoki bizottság együttes ülésein rendszerint sikertelenségüket állapították meg. Tehetetlenek voltak a román városparancsnokság csürésével-csavarásával szemben. Ezt látva, a Legfelső Tanács végül is H. E. Yates ezredest, az amerikai tábornoki misszió tag-

ját ruházta fel a magyar csendőrség „szövetségközi ellenőre és felügyelője” címmel, s rábízta a csendőrség újjászervezését. A magyar csendőrség sem ez előtt, sem ezt követően nem állt idegen vezetés alatt. Ezt a döntést a szövetségközi tábornoki bizottság számos panaszja után azzal a határozott hangú, szeptember közepi táviratával tudta elérni, melyben tudatta, hogy „ügynevezett szövetségeseink nemcsak hogy figyelmen kívül hagyták minden kérésünket és instrukcióinkat, hanem állandóan akadályokat is gördítettek utunkba” a rendőrség és csendőrség megszervezését illetően.

A román hadsereg rendszeres és módszeres rekvirálást vezetett be, amit a Budapestet is megszálló parancsnokság irt elő számukra. Álláspontjuk arra épült, hogy kárpótlásra van szükségük ama veszteségek miatt, amelyeket az osztrák-magyar (és német) hadsereg romániai bevonulása alatt szenvedtek el. Először csak mozdonyokat követeltek, majd vagonokat – később megtöltötték a szerelvényeket magyar nemzeti vagyonnal. Érvelésük Romániát úgy mutatta be, hogy rendkívül mérsékelt igényei megfogalmazásában és érvényesítésében: „A hadsereg sikerei nyomán Románia nem módosította területi követeléseit, de úgy véli, hogy a katonai erőfeszítések, amelyekre rákényszerült a magyar offenzíva visszaverése érdekében, és azok a szolgálatok, amelyeket áldozataival a civilizációnak tett, új jogcímet biztosítanak neki arra, hogy jogait követelje.”

A román városparancsnokság ennek szellemében járt el. A rendszeresen és módszeresen folytatott rekvirálások lebonyolításának irányítását Serbescu tábornokra bízta. Így zajlott az élelmiszerkészletek, gyári, üzemi gépek, kórházi, egészségügyi felszerelések, közlekedési eszközök, vasúti járművek, mozdonyok, vagonok stb. lefoglalása és Romániába szállítása. E tevékenység általában, különösen azonban az élelmiszerek, iparcikkek rekvirálása rendkívüli mértékben nyugtalanította a tábornoki bizottságot. Attól tartottak, hogy az egyébként is súlyos nélkülözésekkel küzdő főváros népessége, nem utolsósorban az ipari munkásság, az antant számára nemkívánatos akciókat kezdeményez.

Ezért 1919. augusztus 16-án az amerikai Bandholtz javaslatára a tábornoki bizottság azt követelte Mardaescu tábornoktól, hogy „Azonnal szüntessék be bármilyen készlet vagy tulajdon rekvirálását vagy eltulajdonítását, akármilyen természetű is legyen az.” Részletes információt követeltek arról, mi az, amit valóban azért vesznek igénybe, hogy ellássák a fővárosban állomásozó román katonákat. A bizottság egyidejűleg azt is követelte, hogy minden eltulajdonított értéket juttassanak vissza jogos tulajdonosához, mivel a rekvirálások nemcsak üzemetek, intézményeket, hanem magánszemélyeket is érintettek. Követelték azt is, hogy „A román kormány legkésőbb augusztus 23-áig bezárólag szolgáltatson teljes listát valamennyi hadi-, vasúti- és mezőgazdasági anyagról, amelyet román erők tulajdonítottak el Magyarországon.” Ilyen lista „természetesen” sohasem készült. Az említett jegyzéket követő harmadik napon Bandholtz ezt jegyezte fel naplójába: „A románok, minden ígéretük és instrukciójuk ellenére, tovább folytatják Magyarország és a magyarok nagyszabású fosztogatását.” A tábornoki bizottság angol tagja szerint „a románok még a szöveget sem hagyták meg a deszkában”

A román megszállás alatti viszonyokról, a rekvirálások mértékéről az elmúlt évtizedekben nyílt formában semmi sem jelenhetett meg. Azok a gazdaságtörténészek, akik elsőként publikáltak a két háború közötti magyar gazdaság helyzetéről, erről is írtak, felhasználva külföldi és hazai levéltárak iratait, az antant embereinek visszaemlékezéseit. A szélesebb olvasóközönség azonban kevéssé olvasta azokat a gazdaságtörténeti kiadványokat, amelyekben ezek az adatok megjelentek.

A Friedrich-kormány gyakran fordult panasszal a tábornoki bizottsághoz a román rekvirálások miatt. Ezeket nem lehetett és nem is kívánták elhárítani, hiszen saját információik is megerősítették őket. Augusztus 28-án Gorton angol és Bandholtz amerikai tábornok együttesen ellenőrizte, mennyire megalapozottak a magyar panaszok. Tapasztalataikról Bandholtz ezt jegyezte fel naplójába: „A Magyar Lejáratoló és Váltóbank raktárában kiderítettük, hogy a románok mindeddig 2400 vagonrakományt foglaltak le és távolítottak el, amelyek főleg élelmiszert és takarmányt tartalmaztak és naponta szállítanak el nagy mennyiségeket. A Magyar Posta- és Távirásztati Hivatal raktárában hét, immár megrakott kocsi található, kettőt cipővel, ötöt szőnyeggel és takaróval telítve. ... A Ganz Danubius Vállalat üzemében láttuk, ahogyan a románok szorgosan megraknak öt tehervonatot. ... Következőként a Magyar Központi Egészségügyi Raktárt látogattuk meg és azt tapasztaltuk, hogy ... teljesen kifosztják ezt a létesítményt.”

A tábornoki bizottság számos alkalommal emelt szót a román rekvirálások ellen, annál inkább, mivel megbizonyosodtak afelől, hogy azok a városparancsnokság hivatkozása ellenére nem csupán, a Budapesten, illetve az országban állomásozó román katonák ellátását, mindennapi szükségleteit elégítik ki. Mindezek ellenére szeptember 20-án azt állapította meg a bizottság, hogy „A románok vígan tovább

folytatják a fosztogatást s mi már 800 mozdonyt és 19 000 vasúti kocsit vettünk leltárba az általuk elvittek közül.”

Budapest lakosai alapján véve a legyőzöttek tehetetlenségével vették tudomásul a fosztogatást, amely nem korlátozódott a közvagonra. Visszaemlékezések szerint az igazoltató román járőrök néha óráiktól is megszabadították a járőkelőket. Későbbi felmérés szerint a megszállás összesen 16 millió korona kárt okozott a fővárosnak!

Volt azonban egy olyan román akció, illetve annak kísérlete, amely mind a szövetségközi tábornoki bizottság működésében, mind pedig a fővárosiak érzelmeiben, felháborodásában kiemelkedő helyet foglalt el. Ehhez tudni kell, hogy román részről azt az álláspontot képviselték, hogy mindazon értékekből, amelyek 1918 ősze előtt halmozódtak fel a történeti Magyarországon, ide érve a múzeumok gyűjteményeit is, Erdély révén arányos rész illeti meg Romániát. Ezt az álláspontot a tábornoki bizottság vitatta, sőt, visszautasította, arra hivatkozva, hogy az ilyen jellegű döntések, az „osztzkodás”, későbbi időkre tartoznak. A kérdés egészen határozott formában került elő a bizottság szeptember 12-i ülésén, amelyen Diamandi kifejtette – mint azt Bandholtz tábornok feljegyezte –: „a románok nem értenek egyet a Misszióval abban, hogy ne vigyenek el semmit a múzeumokból”. Ezt követően a tábornoki bizottság határozata október 1-jén kimondta, hogy tilos mindenfajta román rekvirálás a főváros múzeumaiban. Sajnos, ezt Serbescu tábornok és alárendeltjei magukra nézve egyáltalán nem tartották kötelezőnek.

Bandholtz már többször idézett naplója roppant érzékletesen írja le azt az esetet, amikor a Nemzeti Múzeum gyűjteménye került veszélybe. Október 5-én a bizottság tagjai egy vacsoránál ültek együtt, amelyet az angol misszió tagja, Gore százados rendezett. A kellemes együttlétet *Nathaniel Horowitz* amerikai ezredes zavarta meg. (Neve és személye jól ismert ebben az időben, ő készítette azt a jelentést, amely tagadta, hogy a nemzeti hadsereg terrort gyakorol az ellenőrzése alatt álló országrészekben). Horowitz azt jelentette, hogy Serbescu tábornok vezetésével 14 hatalmas teherszállító autóból (ma azt mondanánk, kamionból) álló kocsisor sorakozott fel a Múzeum körúton, a Nemzeti Múzeum előtt. Az a szándékuk, hogy az általuk román tulajdonnak ítélt értékeket nyomban elszállítsák. Bandholtz tábornok, Loree ezredes és egy amerikai katona kíséretében, azonnal a múzeumhoz ment. Ott, meglehetősen heves jelenet során megakadályozta, hogy Serbescu tábornok megvalósítsa tervét, a Nemzeti Múzeum főbejáratát lepecsételte, kulcsait magához vette. Az esetet megvitatta a tábornoki bizottság ülése, amelyen némi vonakodás után a francia Graziani tábornok is jóváhagyta Bandholtz eljárását.

Graziani megértése bizonyára összefüggésben volt azzal, hogy a francia politika részéről kiemelten támogatott Csehszlovákia, a prágai kormány, nagy aggodalommal kísérte a román rekvirálásokat. Ezek ellen több jegyzékben és személyes intervenció útján is tiltakoztak a csehszlovák vezető politikusok, panaszukát a párizsi Legfelső Tanácshoz és annak francia tagjaihoz intézve. Úgy vélték ugyanis, hogy Románia inkorrektül jár el, előnyös helyzetét kihasználva olyan értékekhez jut, amelyeknek legalább egy része az új csehszlovák államot illeti meg. Prága érdeke egybeesett a tábornoki bizottság álláspontjával, hogy ti. utóbb és civilizált módon, minden érdekelt fél szempontját figyelembe véve döntsenek a különböző természetű értékek megosztásáról.

A Nemzeti Múzeum kincseinek megmentése és egész működése következtében *Bandholtz* tábornok volt Guido Romanelli olasz tábornok mellett a másik személyiség, aki iránt háláját látványosan kívánta később kifejezni a Horthy-rendszer. Mindez jóval 1919 után és nem is hazai kezdeményezésre indult el. Az Egyesült Államok Nemzeti Levéltárában őrzött iratok szerint egy magyar származású amerikai őrnagy, bizonyos Eugene Boross, New York-i lakos javasolta, állítsanak szobrot Bandholtz-nak Budapesten. A szobor ügye a mi szempontunkból azért figyelemre méltó, mert azt a feszültséget, ellentétet tükrözi, amely 1919 őszén, a román megszállás idején fennállt. Rövidre fogva egy hónapokon át elhúzódó ügyet, amelyben felettlébb kínos helyzetbe került az amerikai diplomácia is, mivel semmiképpen sem kívánt állást foglalni egy román érzékenységet érintő magyar ügyben, csak néhány tényt említek. Boross őrnagy gondolata heves tiltakozást váltott ki a washingtoni román követség részéről. Nemesak az ötletet magát, hanem a szobor tervezetét is a leghevesebben és sokféleképpen támadták. A tervezett szobor ui. Bandholtzot kezében lovaglóstorral ábrázolta volna, ami a State Department feljegyzése szerint a románokat a kínos budapesti, Nemzeti Múzeum előtti esetre emlékeztette volna. Ezt román részről lehetetlennek, elfogadhatatlannak tartották. Különböző diplomáciai mesterkedések, amerikai közbelépés, magyar engedékenység következtében végül is olyan szobor készült Bandholtzról, hogy lovaglóstorát hátrattatva tartotta, ami már kevésbé volt sértő román szempontból. Vitát váltott ki az is, hol helyezték el a szobrot, még inkább az, mi történjék, amikor sor kerül felállítására, illetve ün-

nepélyes keretek közötti leleplezésére. A szobor felállítása elkerülhetetlen volt, bármennyire rossz néven vették is azt román részről. Boross őrnagy kezdeményezését ui. nagy magyar visszhang követte, megvolt a pénz a szobor elkészítésére, magyar részről pedig fontosnak tartották felállítását. Itt következett el az amerikai diplomácia dilemmája: lehetetlen ellentmondani annak, hogy egy tőlük távol álló ország szobrot emeljen egy amerikai tábornoknak, miközben e szoborállítás sérti a számukra nem kevésbé fontos Romániát. Az 1936. február első napjaiban Boross őrnagy javaslatával elindult ügy végül is augusztus 23-án ért véget. Ekkor a Szabadság téren leplezték le Bandholtz sokat vitatott, mai formájában látható szobrát. Az eseményre nagy tömeg gyűlt össze, beszédet mondott br. Perényi Zsigmond, Szendy Károly, Budapest polgármestere, majd az amerikai követség részéről a koszorúzások során James B. Stewart megbízott ügyvivő mondott néhány udvarias mondatot azt is heteken át egyeztetve Washingtonnal. Bandholtz szobra azonban utóbb is számos politikai viszály középpontjába került, el is tűnt helyéről, míg végül ma ismét ott áll a Szabadság téren.

A román hadsereg távozása Budapestről elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy a Legfelső Tanács lezárja a magyar ügyet. A kivonással kapcsolatos nagy viták, egyezkedések Párizsban folytak a nagyhatalmak és Románia között. Bukarest feltételekhez kötötte a Dunántúl, Budapest és az ország keleti részének kiűritését, ellenszolgáltatást követelt egyidejűleg azért, mert az antant nem volt hajlandó teljesíteni azokat az ígéreteit, amelyeket még 1916-ban, a bukaresti szerződésben tett a román hadbalépés fejében. Végül Clerk elérte, hogy a román katonai vezetés késznek nyilatkozott Budapest kiűritésére november 12–15. között. Bandholtz így ír erről: „Beleegyeztek abba, hogy 13-án kezdik meg a kivonulást, amikor visszavonulnak Buda külterületéig, áthaladva a folyó pesti oldalára. Nyolc órákor a magyarok érkeznek Budára, a szövetségesek csapatai pedig tíz óráig órködnek a különböző hidak felett. Tíz óra előtt a románok teljes létszámban kivonulnak Pestről, s akkor beléphetnek és elfoglalhatják helyüket a magyarok. A magyar rendőrség, határőrség és csendőrség azon alakulatait, amelyek az akcióban részt vettek, a tábornoki bizottság látta el a minimálisan szükséges fegyverekkel, amelyeket a románoktól vettek igénybe”. A tábornoki bizottság attól tartott, összetűzésekre kerül sor a román és a magyar fegyveres alakulatok között. Ezért szervezték úgy a ki- és bevonulást, hogy román és magyar alakulatok ne találkozhassanak egymással, s a bizottság okáért közéjük ékeltek az antant Budapesten tartózkodó egységeit, hacsak jelképesen is. Az akció a megállapodásnak megfelelően zajlott le, noha a tábornoki bizottsághoz több panasz érkezett arról, hogy a kivonuló román hadsereg nem hagyott fel a rekvirálással, s ezért a bizottságnak több helyen is be kellett avatkoznia. Meg kell jegyeznünk, hogy a románok nem akartak éhínséget, a főváros környékén 40 községben nem rekviráltak, Mardarescu tábornok 1935-ben Bandholz könyvére válaszul hosszan sorolja mennyi élelmet küldtek Budapestre, illetve engedtek felhozni. Többek között büszkén hivatkozik arra, hogy felesleges lovaikat levágtatták és a húst kiosztották.

1919. november 14-én reggelre a román csapatok helyét Budán a nemzeti hadsereg foglalta el, s még azon a napon minden konfliktus nélkül átvonult a pesti oldalra. A történeti irodalom, a kortársi emlékezet a nemzeti hadsereg budapesti megjelenését november 16-ához köti. Nem véletlenül! Az ünnepélyes bevonulásra ugyanis csak két nappal később, gondos előkészületek után került sor. Ennek során Mattyasovszky Ferenc, a főváros akkori rendőrkapitánya már október 2-án papírra vetette azoknak a biztonsági intézkedéseknek a sorát, amelyeket a bevonulás zavartalansága miatt szükségesnek tartott. Ezek közé tartozott a statárium kihirdetése, a bevonulás idejére üzleti és általános záróra elrendelése, a kiszámíthatatlan reakciójú lakosság minél teljesebb távoltartása az eseménytől. Ehhez a katonai körletparancsnokság is hozzájárult, amennyiben együttműködve a rendőrséggel, sőt azt cselekvésre ösztönözve sorozatos letartóztatást fogantatosított olyan személyek esetében „akkikkel szemben azon igen indokolt gyanú forgott fent, hogy közvetlenül a románok kivonulása után rendbontó, kommunista színezetű mozgalmak előidézésén munkálkodtak.” Horthy úgy készítette fel saját egységeit, mintha egy ellenséges város megszállását hajtanák végre.

A nemzeti hadsereg budapesti bevonulásának ünnepélyes ceremóniáját november 16-án rendezték meg. Az időjárás Mattyasovszkyknak s azoknak kedvezett, akik rendezavarástól tartottak. Igazi kellemetlen novemberi nap virradt a városra, az eget sűrű, sötét felhők borították, délelőtt az eső is esett, ilyenkor az emberek inkább otthon maradnak. Amikor a nemzeti hadsereg alakulata, élén fehér lován Horthy Miklóssal, a Fehérvári út felől a Gellért Szálló elé érkezett, egyszerre kondult meg a város minden hangja, ily módon is hangsúlyozva az esemény jelentőségét és ünnepélyességét. Jelképes volt a hely kiválasztása is, ahol a főváros vezetősége fogadta Horthyt és a nemzeti hadsereget, hiszen a román városparancsnokság a Gellért Szállóban működött.

A népes küldöttségben, amelyben részt vettek Budapest vezető tisztségviselői és más előkelőségek, az ünnepi köszöntő beszédet *Bódy Tivadar* ekkor még hivatalban lévő polgármester mondta, felidézve a város megpróbáltatásait a proletárdiktatúra, valamint a román megszállás alatt. Horthy lóháton fogadta a köszöntést, és onnan felelt Bódy beszédére. Jól ismert beszédének sokat idézett és jellemző szavai így hangzottak: „Szerettük, becértük ezt a várost, amely az elmúlt évben a nemzet megrontója lett. Tetemre hívom itt a Duna partján a magyar fővárost, ez a város megtagadta ezeréves múltját, ez a város sárba típorta koronáját, nemzeti színeit és vörös rongyokba öltözött.” Ennek megfelelően helyezett kilátásba olyan változásokat, amelyek megtisztítják a „bűnös várost” és az új hatalom méltó reprezentánsává teszik. Főhadiszállását a Gellért Szállóban rendezte be.

A bevonulás napjának délutánján az idő megjavult. Elállt az eső, kiderült az ég. Így a Parlament előtt celebrált szabadtéri misén, mivel a kijárási tilalmat is feloldották, már nagy tömeg vett részt. November 16-ának ünnepélyes programját este az Operaház zsúfolt nézőtér előtt megrendezett díszelőadása zárta.

A nemzeti hadsereg bevonulásán és ünnepélyes fogadtatásában „a nemzetközi bonyodalmaktól való félelem miatt” az antant megbízottjai, a tábornoki bizottság tagjai nem vettek részt. A szövetségközi tábornoki bizottság 1919. november 17-én azt jelentette az antant Legfelső Tanácsának, hogy „Budapest városában és környékén a körülmények a magyar visszafoglalás óta mindent összevetve kitűnőek...” Az antant emberei és a fővezérség örültek, hogy semmiféle incidens nem zavarta meg november 16-át. A város lakosságának pedig feltétlenül örömet jelentett, hogy az idegen csapatok kivonultak.

A következő években heves vita bontakozott ki arról, hogy esetleg valamelyik politikai csoportosulás hívta be a román megszállókat. Különböző irányzatok vádolták egymást. Ma már megállapíthatjuk, hogy a vádak igaztalanok voltak: jöttek ők maguktól, a veszített háború következtében. Jelenlétük múlt, de nem kellemes epizódja volt a zaklatott éveknek!

Róbert Péter

Források: Budapest krónikája. Corvina kiadó Bp. 2007. – *L. Nagy Zsuzsa:* A főváros román megszállás alatt. Budapesti Negyed 1994. 2. sz. – *Ungváry Krisztián:* Sacco di Budapest 1919. Budapesti Negyed 2000. 3–4. sz. – *Vigh Károly:* Erdélyi Napló 2003. aug. 12. – Kik hívták be a románokat? Népszava kiadás Bp. 1922. – Napilapok: Népszava 1919. aug. 5; 1922. júl. 9., 14., aug. 3.; 1937. okt. 14.; Szózat 1920. jún. 4.; Új Nemzedék 1920. jún. 6.

G. D. Mardarescu tábornok, román főparancsnok lóháton